

HERODOTOS VE YABANCI KÜLTÜRLER: MISIR ÖRNEĞİ*

Muzaffer Demir**

Özet

Herodotos eserinde Mısır'ın da içinde bulunduğu bazı ülkelere seyahat ettiğini bildirmektedir. Onun bu gezilerini, yabancı ülkeler ve gelenekleriyle ilgili deliller toplamak için yaptığı yönündeki görüşün dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira Herodotos, Yunanlı olmayanların da uygarlığa kazandırdığı yenilikler veya icatlar herkes tarafından bilinsin diye eserini yazdığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, eski Yunan-Barbar antitezinin belirginleştiği bir dönemde yaşamasına rağmen, Yunanlı olmayan gelenekleri de kendi içinde değerli ve ilginç bulan ve hatta olumlu gördüklerini övmekten geri kalmayan bir tutum sergilemiştir. Bu sebeple, ona karşı meslektaşları, hak etmediği halde, barbar dostu (*philobarbaros*) suçlamasında bulunmuşlardır. Herodotos özellikle Mısır coğrafyası, etnografyası, kültürü ve tarihiyle ilgili olarak, eserinin ikinci kitabında, kendi gözlemlerinden, Mısır kaynaklarından ve bu ülkede yaşayan Yunanlılardan faydalanma fırsatı bularak elde ettiği bilgileri kendisinin de sorguladığı erken Yunan kaynaklarıyla karşılaştırma imkânı bulmuştur. Sonuçta, Herodotos yeri geldiğinde Mısır konusunda daha gerçekçi, tarafsız, eleştirel görüşler ve bilgiler ortaya koyabilmiştir. Bu noktada da kendi döneminin ırkı tarafından yapılan hata ve eksikleri dengelediği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Herodotos, Mısır, Tarih yazıcılığı.*

Abstract

Herodot and Foreign Cultures: The Case of Egypt

From his own statements we learn that Herodot had traveled through some countries including Egypt. The view that he undertook these journeys simply as a means of collecting evidence for the culture and history of foreign countries should seriously be taken into account. This is because Herodot himself points out that he wrote his work, The History, owing to the fact that the great and wondrous works of non-Greeks may also not lose their name. Although he lived during the period when the Grek-Barbarian antithesis crystallized, he was not only ready to accept foreign cultures on their own terms but also took an interest in the intrinsic values of non-Greeks. He even did not hesitate to praise the ones that he thought as beneficial. Because of this behaviour, we assume that he had been falsely accused of being a barbarian-lover. Especially in his second book about the Egyptian geography, ethnography, culture as well as the history, Herodot, had held the opportunity to use his own observations as well as the Egyptian and the Greek informants living in this country. He also compared them with the works of early Greek poets and

* Bu makale 2007 yılında 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

**Doç. Dr. Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Muğla, dmuzaffer@mu.edu.tr

logographers which he did not take for granted. When appropriate, these approaches enabled him to present more credulous, impartial, critical views and informations about Egypt, which seems to have balanced the errors and deficiencies of his race and time.

Keywords: *Herodot, Egypt, Historiography.*

Halikarnassos doğumlu Herodotos (ca.484-ca.425)¹ tarihin babası olarak bilinmektedir. Bu deyim Cicero'ya kadar gitmektedir.² Aslında Herodotos Avrupa literateründeki "Tarih" kelimesinin babasıdır. İngilizce "History" ve Fransızca "Histoîrê" kelimesini kullanan ilk yazardır ve eseri genelde 'Historiai (Araştırmalar)' olarak adlandırılmaktadır.³ Eseri Ionia diyalektiğinde yazılmıştır ve kendisinden sonra gelen gramerciler tarafından dokuz kitapta toplanmıştır. Ana teması herhangi bir olaydan daha fazla Avrupa tarihine yön veren ve 480'li yıllarda gerçekleşen Perslerle Yunanlılar arasındaki mücadeledir. İlk dört kitap Pers gücünün yavaş yavaş büyümesini, Persler tarafından Lydia, Babil, Mısır'ın fetihlerini ve İskitya, Libya içlerine Pers seferlerini işlemektedir. Beşinci kitapla birlikte Ionia Ayaklanması ve Sardeis'in yakılması konusuna gelmekteyiz. Bu olaylar da Yunanistan'a Pers saldırılarının düzenlenmesine yol açmıştır. Altıncı kitap Ionia kentlerinin cezalandırılmasını ve ilk Pers istilasını işlemektedir. Bu da Marathon zaferiyle son bulmaktadır. Geriye kalan bölümlerde Kserkses'in Yunanistan anakarasını istilası kaydedilmektedir.

Herodotos daha sonraki kitaplarında aynı tekniği kullanmaya zaman zaman devam etse de özellikle ilk dört kitabında 'dairesel kompozisyon'⁴ olarak adlandırılan ara hikâye tekniği ile eserinin ana temasından çıkmaktadır. Perslerin doğrudan çatışmaya girdiği diğer halkların tarihi ve kültürü hakkında pek çok hayali ve eğlendirici hikâye kaydetmekte, bazen bu hikâyeler çok

¹ Aksi belirtilmedikçe bütün tarihler Milattan Önce (MÖ)'dir.

² *De Legibus (Yasalar Üzerine)*, 1.5. Cicero'nun burada belâgatından kendisinin de hayranlık duyduğu Herodotos'un hem masalcı hem de tarihçi kimliğine vurgulama yaptığı görülmektedir. Ayrıca bk., Cicero, *De Oratore (Hatip Üzerine)*, 1.39; 2.55; *De Divinatione (Kehanet Üzerine)*, 2.56.116.

³ Herodotos aslında eserine bir isim vermemiştir, ancak kitabının açılış cümlesinde Ionia lehçesinde feminin genitiv tekil 'histories' kelimesini kullanmaktadır. Bunun yalın ve tekil hali 'historia', yalın ve çoğul hali ise 'historiai'dir. Grekçe'de "araştırma veya araştırarak elde edilen bilgi" anlamına gelmektedir. Aristoteles (*Poetika*, 1451 B) bu esere "ta Herodotou", yani "Herodotos'un Araştırmaları" başlığını vermeyi tercih etmektedir. Roma Dönemi'nde Herodotos'un eserinin bölündüğü dokuz kitap "Muses" yani "İlham Perileri" olarak adlandırılmıştır. Modern yazarlar arasında Herodotos'un eserinin son üç kitabına bakarak "Pers Savaşları" olarak adlandırılan yanında, "Tabiat Tarihi" başlığını kullananlar da olmuştur (Romm, 1998: s.9-10).

⁴ Hornblower 1987, s.25.

uzadığından okuyucu ana temayı kaçırmaktadır.⁵ Bu türden hikâyelere eserinde yer vermesi ona olan güveni sarsmış ve antik dönemden günümüze kadar eleştiri konusu olmaya devam etmiştir. Knidoslu Ktesias, onu yalancı bir hikâye yazıcısı (*logographos*); Strabon, Homeros ile eşdeğer hatta ondan daha kötü bir mitoloji yazarı olmakla; Hierosoluma (Kudüs)'lı Iosephos, doğrudan olmasa da, onu tarihi değeri olmayan hikâyelere yer vermekle suçlamaktadır.⁶ Plutarkhos "Herodotos'un Kötücüllüğü Üzerine" başlıklı deneme yazısıyla ona karşı en şiddetli saldırıyı gerçekleştirmektedir. Plutarkhos'a göre Herodotos'un yalanlarının tamamını ve uydurduklarını gözden geçirmek için papirüsler yetersiz kalır.⁷ Plutarkhos'un Herodotos için kullandığı barbar dostu (*philobarbaros*)⁸ lakabını hem Herodotos'un barbarlara karşı bir zaafı olduğu şeklinde hem de Yunanistan'a hainlik yapan kişi olarak yorumlamak gerekmektedir.

Hâlbuki bu eleştirilere dikkatle yaklaşmak gerekmektedir. Ktesias'ın kendisi de Herodotos'un üslûbunu çalan, kaynak olarak kullanan ve sonunda onu karalayarak borcunu ödeyen sahtekâr bir hayalperest olarak suçlandırılmaktadır.⁹ Strabon'un ve Iosephos'un eleştirileri, Herodotos'un eserinde aynı zamanda tarihi gerçekliklere de yer verildiği gerçeğini ortadan kaldırmaz. Plutarkhos ise öncelikle kendi vatandaşlarını kötülediği veya iftira attığını düşündüğü için Herodotos'a karşı nefret beslemiştir. O Yunan milliyetçiliğine kendisini kaptırdığından dolayı Herodotos'un Yunanlıların dışındaki yabancı kùltürleri (özellikle Mısır) ve onların başarılılarını öven eserine saldırıda bulunmuştur.¹⁰ Diğer taraftan, Plutarkhos'un aşırı milliyetçilik olgusundan kaynaklanan ön yargısının tam tersine, Herodotos gibi Halikarnassoslu olan Dionysios, Herodotos'un pozitif yönlerini ön plana çıkarmayı yeğlemiştir.¹¹

Herodotos, en başta Yunan tarihi ve coğrafyasıyla ilgili geçmiş dönemleri anlatarak işe başlamıştır. Bunu gerçekleştirmek için sözlü geleneğe ve yine bu gelenekten beslenen Homeros'un ki gibi epik şiire (Bunlara daha sonra Alkaios, Anakreon gibi Arkaik Dönem Yunan lirik şairleri de eklenebilir), gerçekliği tartışmalı hikâye yazıcılığına (Hekataios gibi) ve tragedya oyunlarına

⁵ Yine de ana konu kitap boyunca takip edilebilir. Herodotos da ana temadan çıktığının farkındadır ve yeri geldiğinde bu konuda özür dilemektedir (5.62.1; 5.65.5).

⁶ Ktesias, Persika, 19 ve 20. kitaplar, Bölüm 16 = Ktesias *FGrHist* 688 T 8 (Jacoby); Strabon, 11.6.3; Iosephos, *Contra Apion (Apion'a Karşı)*, 1.3.

⁷ *Peri tes Herodotou kakoetheias* (Herodotos'un Kötücüllüğü Üzerine), 1 = *Moralia*, 854 F.

⁸ *Peri tes Herodotou Kakoetheias*, 12 = *Moralia*, 857 A.

⁹ Evans 1982, s.163; Momigliano 1958, s.6.

¹⁰ Glover 1924, s.72; Waters 1985, s.119-120.

¹¹ Dionysios, *Peri Thoukydidou kharakteros (Thoukydides'in Karakteri Üzerine)*, s.54.

(Aiskhylos, Sophokles) başvurmak zorunda kalmıştır. Bu kaynaklardan yararlanarak tarihsel zamanı geçmişe yaymayı başaramamış ve o dönemi canlandırmaya çabalamıştır. Geçmiş anlatmak için bu kaynaklarda geçen sözlü anlatımlara başvurmaktan başka bir alternatifinin olmadığını görmüştür.¹²

Belki de Herodotos, Eski Yunan tarihi ve gelenekleriyle ilgili olarak kendinden önce yaşamış, ırkdaşı olan bu şairlerin ve hikâye yazıcılarının kendi kent kuruluş efsaneleri ve kahramanlık dönemleriyle veya başka uygarlıklarla ilgili anlattıklarını kendisi de tutarlı bulmamıştır. Dolayısıyla bu konuda alternatif kaynaklar bulma arayışı içine girmiştir, çünkü Herodotos, sürgün yemiş ve geniş (evrensel) görüşlü bir tarihçi olarak, Yunanistan anakarasının karalarla çevrili vadilerinde yaşayıp hayatlarının tamamını burada geçirenler gibi Yunan kültürünü kapalı bir kutu tarzı olarak görmemiştir. Farklı kültürlerin kendilerine özgü gelenek ve kültürlerine de saygı göstererek, bunları eğlendirici ve tarafsız bir şekilde Yunan kültürüyle kıyaslama yoluna gidilebileceği düşüncesine kendisini kaptırmıştır. Bu yüzden eserinin ilk dört kitabında diğer kültürlerin coğrafyası, etnografyası, kültürleri ve tarihine de yer vermek, onların uygarlığa kazandırdığı icat ve becerileri kayda geçirmek gereği duymuştur. Muhtemelen bu da onun Yunanistan ve yakın çevresinin dışına seyahatlerde bulunmasına yol açmıştır. Herodotos'un bu gezilere başlamadan önce zihninde yatan temel düşüncelerden birisi de, onun güvenilirliği konusunda şüphe duyduğu Erken Yunan yazımlarının dışına çıkarak, kendi gözlemlerini ve yabancı kaynaklardan da yararlanarak eserinin yazım hazırlıklarını başlatmak ve böylelikle konu alanını genişletmek istemesi olmuştur.

Aşağıda tartışılacağı gibi Herodotos, Mısır coğrafyası, etnografyası ve tarihini kapsayan ikinci kitabını yazarken, bu ülkeye giderek sadece bire bir gözlemlerde bulunabilme fırsatına erişmemiş, aynı zamanda burada çok eskiden beri var olan tapınak rahipleri, arşivleri ve hatta kendinden önce buraya yerleşmiş olan İonialılardan, Kariyalılardan bilgi kaynağı olarak faydalanmasını bilmiştir. Ülkenin dilini bilmediği için bu konuda buraya önceden yerleşmiş kendisi gibi Kariyalı vatandaşlardan destek almış olmalıdır. Herodotos'un gönlünde özellikle Mısır önemli bir yer tutmuştur, çünkü kendisi de sürgün edilmiş aristokrat bir Kariyalıdır.¹³ Aşağıda belirtileceği gibi, Mısır firavunu I.

¹² Marincola 1997, s.19.

¹³ Herodotos'un babasının Lyksos ve eşinin nüfuzlu bir aile üyesi Rhoio (veya Dryo) olarak adlandırıldığı, geç dönem epik şairi olan Panyassis ile akraba olduğu bilinmektedir (Suidas s.v. Herodotos; Plutarkhos, *Peri Phyges (Sürgün Üzerine)*, 13= *Moralia*, 604 F; Aristoteles, *Rhetorika*, 3.9). Hem Lyksos hem de Panyassis isimlerinin Karia menşeli olduğu düşünülmektedir. Herodotos etnik olarak Kariyalı ve Yunan düşüncesinde bir aileye mensup olabilirdi, çünkü eserinde özellikle İonialıların "etnik saflık" fikriyle alay etmektedir (6.12; 1.143.2-3; 1.146.1-2). Herodotos için Yunan kültürü açık bir şekilde dil meselesidir ve imayla

Psammetikhos (664-610) Kariyalı paralı askerlere kucak açmış ve hatta ondan sonra da bunların çoğu Mısır'a yerleştirilmeye devam etmiştir. Herodotos Mısır'a ulaştığında kendi vatandaşlarının da yaşadığı bu ÷lkede misafirperver ve yardımsever bir ortamla karşılaşmış olmalıdır. Buradayken Mısır konusunda hiçbir etki altında kalmadan daha tarafsız yazma fırsatına kavuşmuştur. Daha köklü olan Mısır uygarlığının Yunanlılarinkinden üstün olduğuna şahit olmuştur. Herodotos'un, hak etmediği halde, Yunan meslektaşları tarafından barbar dostu olarak suçlanmış olmasının sebeplerinden birisi de bu olmalıdır. Bu süreç ön yargılı bir şekilde çağlar boyunca devam etmiştir. Biz bu çalışmamızda, Herodotos'un ikinci kitabını analiz ederek onun Mısır ile ilgili gözlemlerinin ve anlattıklarının önemsenmesi gerektiği yönünde görüş bildiren modern yazarlara kendi bakış açımızla destek vereceğiz.¹⁴

Herodotos, ikinci kitabında, Mısır etnografyası, coğrafyası ve tarihini Pers kralı Kambyses'in Mısır'ı ele geçirme hadisesi içinde ara hikâye tekniğiyle uzun bir şekilde ele almaktadır. Mısır ile ilgili kitap Persia ile karşılaştırıldığında daha uzundur ve tarihi olmaktan daha çok coğrafi, etnografik ve kültürel konuları ele almaktadır. Kitabın ilk girişinde Mısırlıların I. Psammetikhos'dan önce kendilerini dünyanın en eski insanları saydıklarını vurgulama gereği duyar. Ancak bunu test etmek isteyen I. Psammetikhos, yeni doğmuş iki çocuğu beslemesi için bir çobana verdirtir. İlk sözlerini söyleyinceye kadar bu çocukların yanında hiç kimse bulunmayacaktır. Çoban iki sene sonra çocukların yanına geldiğinde, çocuklar Phrygia dilinde ekmek anlamına gelen "bekos" diye bağırır. Mısırlılar da bu ipucuna dayanarak Phrygialıların kendilerinden daha eski olduklarını itiraf ederler. Herodotos, doğruluğu konusunda yorum yapmadan, bu hikâyeyi Memphis kentinde Hephaistos rahiplerinden dinlediğini söylemektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, I. Psammetikhos zamanında Kariyalılar ve İonialılar Mısır'da yaşamaya başlamışlardı. Hephaistos rahipleri de Yunan kökenli olmalıydılar. Bir anlamda onların söylemleri Yunan söylencesini

Yunan dilinin tanımlandığı kùltürdür, zira Yunanlılar pek çok farklı "barbar" gruplara katılarak çoğalmışlardır (Herodotos, 1.58). Dolayısıyla Herodotos asla eski Yunanistan anavatanına ait olmamıştır. Bu yüzden çalışması Yunanistan anakarasının eski ve kurulmuş devletleriyle yakın zamanda Thuri ve Halikarnassos gibi Yunan dünyasının sınırlarında oluşturulan koloniler ve barbar komşuları arasındaki kùltür farklılıklarını ortaya koymaktadır (Herodotos, 7.157-163).

¹⁴ Karşı görüş için bk., Sayce 1883, xxxii; Wiedemann 1890; Fehling 1971. Diğer taraftan, Spielberg (1928) Herodotos'un kendi gözleriyle gördüğu tariflere güvenilebileceği konusunda Ejiptolog'larla hemfikirdir. Herodotos Mısır'ın görkemli geçmişinin insanlar arasında nasıl yaşadığını göstermiştir ve onun sayesinde Mısır tarihinin siyasi koşullarını resmedebilmekteyiz. Bazı modern tarihçiler arasında da, Herodotos'un hatalarından çok, onun ne kadar doğru ve pozitif olduğunu tespit etme yönündeki eğilim devam etmektedir (Lloyd 1976, 1978; Hunter 1982; Waters 1985; Romm 1988).

aktarmaktaydı. Bunun üzerine Herodotos kendisinin, Heliopolisliler Mısırlıların en eski ve okumuşları olarak bilindiklerinden dolayı, Thebai ve Heliopolis'e bir daha gidip, oralarda söylenenlerin Memphis'te anlatılanlara uyup uymadığını araştırdığını yazar. Yani bir anlamda bu hikâyeden kendisinin de kuşkulandığı ve teyit etmek için birden fazla şahide başvurma gereği duyduğu izlenimi ortaya çıkmaktadır.

Daha sonra, rahipler tarafından kendisine aktarılan bilgiler içinde birbirini tutan örnekler verir. Mısır ve Yunan takvimleri arasında yaptığı karşılaştırma gerçekleri yansıtmaktadır. Mısırlılar Yunanlılardan daha başarılı bir şekilde on iki ayın her birini otuz gün saymışlar ve sadece yıla açıktan beş gün katarak mevsimlerin periyodik çemberini tamamlamışlardır. Ayrıca "büyük tanrılar için on iki adı ilk olarak Mısırlılar kullanmışlardır ve Yunanlılar da onlardan almışlardır - ve bu tanrılar için ilk olarak sunak, heykel ve tapınaklar yapanlar, taşlar üzerine hayvan resimleri kazıyanlar da onlardır". Bunlara ilaveten, Mısır'da ilk olarak saltanat süren Menes idi ve onun zamanında Thebai kenti dışında her taraf bataklıkta.

Herodotos, Mısır hakkında aktarılan bu ortak bilgilerin kendisine doğru gözüktüğünü aktarmaktadır. Burada bulunduğu sürece kendisinin gözlemi, başkalarının da anlayabileceği gibi, Mısır'ın aslında Nil Nehri'nin hediyesi olduğudur, çünkü nehrin taşıdığı alüvyonlar sayesinde zamanla Arap Dağı ile Libya Dağı arasındaki bölge dolarak geniş topraklar oluşmuştur. Bu konuda deniz kıyısından Mısır'a ilerlerken alüvyonlu toprağın doldurduğu derinlik konusunda genelde kabul görülebilecek detaylara iner. Herodotos rahiplerin de söylediği gibi kendi gözlemlerini de katarak Mısır topraklarının büyük bölümünün iki dağ arasındaki denizin girintisinin dolmasıyla kazanıldığı ve bunun on bin yılda gerçekleşmiş olabileceği görüşünü belirtmektedir. Onun bu düşüncesini kuvvetlendiren diğer olgular da yakın dağların üzerinde, bir zamanlar bölgede deniz olduğunu gösteren deniz kabuklarının bulunması, tuzlu çöküllere özgü bir bitki örtüsünün olması ve bunların yanında Mısır toprağının ırmağın taşıdığı Etyopya alüvyon ve balçığından oluşmuş kara ve yumuşak bir toprak olmasıdır. Sonuçta Herodotos'un burada hakikaten bilimsel anlamda açıklamalar yapmaya çabaladığı kabul edilmelidir.¹⁵ Coğrafi araştırmalarını uygulamada kararlı ve metodolojik gözükmektedir.¹⁶ Daha sonra eğer topraklar geçen on bin yıldaki gibi böyle yükselmeye devam ederse, Mısırlıların karşılaşabileceği problemlere de dikkati çekmektedir (§13).

¹⁵ Lloyd 1988, s.66; How-Wells 1912, s.165.

¹⁶ Fritz 1967, s.128 vd.

Yunanlıların erken dönemlerden itibaren Mısır ile ilişkilerini başlattığı bilinmektedir.¹⁷ Herodotos, on beşinci bölümde, genelde kendi gözlemlerine dayanarak, İonia hikâye yazıcılarının delta oluşmadan önce Mısırlıların hiçbir ülkesi olmadığına dair görüşüne karşı çıkmaktadır. Mısırlıların yurtlarının bataklık olması nedeniyle sadece delta bölgesiyle sınırlı olmadığını (§15), yerel Mısır söylencesine uygun olarak Mısırlıların ilk insanlarla çağdaş olduğunu, toprakların denizden yer kazandığı ölçüde çoğunun deniz kıyısına kaydığını ve bir kısmının da içerde kaldığını açıklamaktadır. Bu arada Mısırlıların en eski insanlar olup olmadıklarına dair I. Psammetikhos'un denemesine tekrar atıfta bulunarak, eğer Mısırlılar bunun böyle olduğuna inanmasalardı, onun bu denemede bulunamayacağını ima etmektedir. Bir anlamda I. Psammetikhos ile ilgili olarak anlatılan Yunanlıların veya İonialıların bu hikâyesine kuşkuyla yaklaşmaktadır. Kendisinden önce bu konuda yazılar yazmış İonialı hikâye yazıcılarına, özellikle tarihçi ve coğrafyacı Hekataios'a, kendi araştırmalarıyla karşı çıktığının ipuçlarını vermektedir.¹⁸ Diğer bir deyimle, bu konudaki Yunan söylencelerini çürütmek için derinlemesine araştırmalar yapma gereği duymuş ve genel hatlarıyla doğru olduğu görülen tespitlerde bulunmuştur.

Sonraki bölümlerde, Yunanistan'da yaz aylarında nehirlerin suyu azalıp kururken Nil Nehri'nin taşması, her Yunanlı gibi Herodotos'un da ilgisini çeker. Ancak bu konuda hiçbir Mısırlı'dan aydınlatıcı bir bilgi edinemediğini ve kendi görüşünü açıklama gereği duyar. Bazı Yunanlıların bu nehrin yılda iki kez neden taşıdığını açıklamak için üç ihtimal sunduklarını bildirir (§20-24). Bu üç ihtimalin ikisiyle alay eder ve üçüncüsünü reddeder. Ancak bu konuda kendi sunduğu teorisi de, diğerlerine göre daha mantıklı gözükmesine rağmen yanlıştır.¹⁹ Nehrin yaz aylarında taşmasının gerçek nedeni Güney Afrika'da Etiyopya platosuna çok fazla yağmur düşmesidir.²⁰ Yine de Herodotos'un burada delillere dayalı rasyonel coğrafi gerçekleri ortaya çıkarıp dinleyicisine sunma gayreti içinde olduğunu görmekteyiz. Modern bilimsel tekniklerden

¹⁷ Arkeolojik buluntular Miken Dönemi'nden itibaren Mısır ile Miken Uygarlığı arasında bağlantılar olduğuna işaret etmektedir. Fakat bu arkeolojik buluntularla Herodotos arasında bağlantı kurmak zordur. Diğer taraftan, Homeros Thebes'i dünyanın en zengin kenti olarak tarif etmektedir (*Ilias*, 9.379 vd). Aynı zamanda Mısır'a düzenlenen Yunan saldırılarına değinmektedir (*Odysseia*, 14.245 vd; 17.424 vd). Bunların yanında, Herodotos'un da atıflarda bulunduğu gibi, özellikle İonialıların Mısır'la ilgilendikleri görülmektedir. Thales, Pythagoras gibi edebiyatta, sanatta ve felsefede ün yapmış bilim adamlarının Mısır'da tecrübe kazandıklarına dair görüşler bulunmaktadır. Aynı zamanda şair olan Atina yöneticisi Solon'un VI. yy.'ın başlarında Mısır'ı ziyaret ettiği bilinmektedir (Griffiths 1976, s.56-7).

¹⁸ Brown 1965; Lloyd 1988, s.9.

¹⁹ Lister 1979, s.109.

²⁰ Lloyd 1988, s.91-3.

faydalanma fırsatı olmadığına göre, kendi zamanının bilimsel teorileriyle olayları açıklamaya çalışmıştır.²¹

Herodotos, yeri geldiğinde, çeşitli nedenlerle gerçekleri tam olarak ortaya koymayı beceremediğini de kabul etmektedir.²² Örneğin daha sonra Nil Nehri'nin kaynaklarını merak eder. Ancak "Mısır'da Sais'teki Athene hazinesi yöneticisi dışında, ne Mısırlılar, ne Libyalılar ne de Yunanlılar'dan hiç kimse bunları bilirim diye çıkıp övünememiştir (§28.1-2)". Herodotos bu konuda bir tapınak yöneticiden, ya tercüme yoluyla, ya da bu görevlinin bildiği kadar Grekçe ile bilgi alır. Herodotos, ilk başta onun şaka yaptığını zanneder. Bu yöneticiye göre Nil'in kaynakları iki dağ arasındaki bir uçurumdan fışkırır. Ama Herodotos görevliye, uçurumun dipsiz olduğunu nerden bildiğini sorar. O da dibine ip sarkıtıldığının ancak dibinin bulunamadığını söyler. Herodotos yine kuşkusunu belirtir ve "yöneticinin anlattıkları eğer gerçekten böyle olduysa", dağlara çarpıp kırılan suyun sarkıtılan sondayı sürüklemiş ve dibi bulmasını engellemiş olabileceği mantığını yürütür. Ona göre, Nil'in kaynaklarının bir göl şeklinde yeraltından çıktığı doğrudur, fakat dipsiz uçurum olayı mantıksızdır. Herodotos tercüme probleminden dolayı yöneticiyi ya yanlış anlamış, ya da onun dediği gibi yönetici onu alaya almıştır. Ama Herodotos meseleye akıllıca ve dürüstçe yaklaşır. Gerektiğinde sorgular, şüphesini açıklamaktan geri durmaz. Bu konuda başka bir şey öğrenemediğini vurgular. Daha sonra Yukarı Mısır'da Elaphantine'ye kadar olan bölge hakkında bilgiler elde etmek için yola çıkar. Oradan Etiyopya'ya kadar olan kesimi de sorup soruşturarak ve kendisine anlatılanlardan öğrenir. Burada, yine anlatımın dışına çıkarak, Mısır garnizon birliklerinin Etiyopya'ya kaçma nedenlerini de mantıklı ve biraz da nükteli bir şekilde aktarmaktadır (§30).

Herodotos daha sonra Mısır töreleriyle ilgili bölümlere geçer. Bu konuda anlatacak çok şey vardır, zira Mısır "şaşılacak şeyler ve eserlerle doludur, o kadar ki, anlatmaya söz yetmez...". Törelerinde ve yasalarında başkalarına uymayan şeylerin olması onun ilgisini çekmiştir. Burada anlattıkları tutarlı gözükmemektedir. Özellikle bir öküzün kurban edilmeden önce muayeneden geçirilmesiyle ilgili anlattıkları Mısırlıların sağlıklı et yemeye ne kadar önem verdiklerinin bir göstergesidir (§38). Mısırlılar sadece temiz öküz ve dana eti yerler, inek ise Isis'in kutsal hayvanı olduğu için kurban edilmez. Kurban bir oruçtan sonra kesilir ve Mısır'a gelecek belalar bu başa gelsin diye kurbanın

²¹ Brown, 1965, s.66, 76. Herodotos'un anlatımlarının güvenilirliğini tartışma ve sorgulamanın MS XIX. ve XX. yy. standartlarıyla yapılması yanlıştır. Bu problemlerin gerçekte Herodotos'un kendi yaşadığı dönemin şartlarında değerlendirilmesi gerekmektedir (Thomas 2000, s.8).

²² Waters 1985, s.11 dipnot 5.

başına beddua edilir. Beddua edilen baş ya bir Yunanlıya verilir ya da bir dereye atılır. Herodotos burada araya bir cümle sıkıştırmaktadır: “Kadın ya da erkek hiçbir Mısırlı bir Yunanlıyı ağızdan öpmez, bir Yunanlının bıçağını, kebab işini, tenceresini kullanmaz, hatta bir Yunanlının bıçağıyla kesilmiş bir et parçasını ağızına koymaz (§41)” demektedir. Burada, daha sonra kendisinin de belirttiği gibi, Mısırlıların temizliğe önem verdikleri ve bu yüzden temiz olmadıklarını düşündükleri diğer halklarla kaynaşmadıkları vurgulanmaktadır.

Herodotos ayrıca tarihî, mümkün olduğunda, delillere dayandırmaktadır.²³ Deliller olduğu zaman kendi savını teyit etmek için daha cüretkâr hareket etmektedir. Kendisini delilleri kullanabilecek kapasiteye sahip bir yazar olarak görmekte, daha ileri giderek değişik konulardaki bazı teorileri reddetmekte ve kendi sonucuna ulaşmaktadır. En büyük iddiasını Mısır tanrıları ve dinsel törenleriyle ilgili bölümde yapmaktadır. Ona göre aslında Yunanlılar Herakles, Here, Hestia, Themis, Kharitler ve Nereidler adlarını barbarlardan ve özellikle Mısırlılardan almışlardır. Çünkü Mısırlıların kendileri, bunların Mısır toprağında her zaman bilindiklerini söylemektedir. Herodotos bunun nedenleri arasında Herakles’in soyunun Mısır’a dayanması ve ters bir mantıkla Mısır’da Yunan tanrıları Posedion ve Dioskurların bilinmemesini saymaktadır. Eğer Mısırlılar, tanrılar *pantheon*’undaki isimlerini Yunanlılardan almış olsalardı, bu tanrılara da yer verilmesi gerekirdi. Zira onlar deniz yoluyla Mısır ile sürekli iletişim halindeydiler. Üçüncü nedende Mısırlıların Herakles adı altında pek çok tanrıları olmasıdır. Herodotos Mısır kaynaklarını doğrulamak veya en önemlisi meseleyi derinliğine araştırmak için yine dışarıdan veya başka kaynak arayışı içine girer. Fenike’de Tyros’a ve Thasos’a giderek bir merak ve keşif modeli ortaya koyar. Buralarda da Fenikelilerin Mısırlılardan benimsediği ve çok eskiden kurulmuş Herakles tapınakları bulunduğuna değinir. Böylelikle Herakles’in Yunanlılardan çok daha önce bilinen bir tanrı olduğunu ve bu konudaki Yunan söylencesini çürüttüğünü düşünür.

Bu bağlamda Herodotos, özellikle Yunanlıların, Herakles’in Mısır’a gittiği ve burada Zeus’a kurban edilmeye çalışıldığı, fakat buna izin vermeyerek çevresindeki herkesi öldürdüğü konusundaki hikâyelerini safsata olarak değerlendirir. Ona göre “dinleri, temiz olmak şartıyla, domuz, öküz ve danadan gayrı hayvanların kurban edilmesini bile yasak etmişken, nasıl olur da insan kurban edebilirler ve bir ölümlü olan Herakles nasıl olur da binlerce düşmanını öldürür? (§45)”. Herodotos bunların Yunanlıların eleştirmeden ileri sürdükları yalanlar olduğunu yazar ve ekler: “Mısır’da kahramanlara tapılmaz (§50)”. Bir anlamda Herodotos burada Yunan inançlarıyla, Mısır’da tanrı Herakles

²³ How-Wells 1912, s.33.

hakkında kendi yapmış olduğu keşifler arasında bir çatışma olduğunu ortaya koyar. Bu konuda Yunanlılarla tartışma içine girmeye niyetlenir ve kendisine bilgi sağlayan yerli Mısırlıları kendi vatandaşlarına karşı haklı bulur. Bu gerçekte neredeyse bütün tanrıların Mısır kökenli olduğudur.

Mısır'da kazandığı gerçek bilgi ve tecrübe sayesinde Yunan şairlerinin artistik nedenlerle bazen hem mübalağa hem de uydurmaya yer verdiği Yunan sözlü anlatımını eleştirme fırsatı bulmuştur. Bu bağlamda zaman zaman kendi yurttaşlarını Mısır gelenek ve göreneklerini bilmemekle suçlamıştır. Bilgi kaynaklarını yeri geldiğinde sorgulayabilmiş ve kaynaklarının güvenilirliği arasında ayırım yapabilecek kabiliyette birisi olduğunu ortaya koymuştur. Bununla ilgili olarak “Ödevim, bana anlatılan ne ise onu vermektir, inanmaya gelince, hiçbir şey beni buna zorlayamaz ve bunu bütün anlattıklarım için söylüyorum”²⁴ demektedir. Burada kuşkuculuğunu ve aslında hafıza eksikliği veya taraflılık veya önyargılar yüzünden kendisine anlatılanların doğruluğunu sorgulayabilecek kapasitede olduğunu göstermektedir. Doğruyu bulmak için de seyahat ederek kendi gözlemlerine yer vermekte ve başka kaynaklara ulaşmaya çalışmaktadır.

Herodotos Yunan kültürü dışındaki dini ayin ve inançlara da ilgi duymuştur. Ona göre, herkes tapındığı ilahi varlıkların desteğini alabilmek için inançlıdır. Yunan dini Pers, İskit veya Mısır dininden daha ileri veya farklı değildir. Ama bir noktayı vurgulamakta ısrarlıdır. Bu da bu tanrıların aslında Mısır kökenli olduğudur. Dionysos adının, ona kurban sunma törenlerinin ve *phallos* için düzenlenen törenin de, Amythaon oğlu Melampos tarafından Fenikeliler aracılığıyla Mısır'dan Yunanistan'a sokulduğuna inanır. Thebai'deki Zeus rahibelerinin anlattıklarına göre, Yunan kehanet ocakları da Mısır kökenlidir. Fenikeliler iki tapınak rahibesi kaçırmışlar ve bunlardan biri Yunanistan'da Dodona'ya getirilmiştir. Sonra bu rahibeler Yunan dilini öğrenerek kehanette bulunmaya koyulmuştur. Bu noktada Herodotos, bu kadınlara kara güvercin denilmesinin sebebinin kuş gibi konuşmalarından kaynaklanmasının imkânsız olduğunu savunur. Bunun asıl sebebinin mantıklı olarak kadınların Grekçe bilmemesi ve onların Mısırlılar gibi kara derili olması olarak açıklar (§57). Herodotos'un bu konuda yaptığı diğer yorumlar da doğru gözükmektedir. Dodona'da ve Mısır'daki Thebai'de kâhinlik birbirine çok benzemektedir. Yunanlılar geleceği kurbanların bağırsaklarına bakarak söyleme geleneğini Mısır'dan almışlardır. Bunun yanında Yunanlıların düzenlediği benzer dinsel törenler, alaylar ve toplu halde dualar eskiden beri Mısır damgası taşımaktadır (§58). Kadınlarla kutsal yerlerde birleşmenin tanrıların hoşuna

²⁴ Bu sözü Pers kralı Kserkses'in Yunanistan'ı istilası sırasında Argoslularla işbirliği yaptığına dair iddialar hakkında kuşkularını belirtirken söylemektedir (Herodotos, 7.152.1-3).

gitmediği inancı ya da bir kadınla ilişkiye girdikten sonra kutsal yerlere girilmemesi Yunanlılarla Mısırlılar arasında ortak bir adettir. Herodotos'un aktardığı bu bilgiler en azından benzerlik açısından gerçekleri yansıtmaktadır.

Herodotos Mısır'da hayvanlarla ilgili bölümlerinde (§65-77) özellikle timsahın ve *ibis* (aklı karalı balıkçıl)'in özelliklerini detaylı ve mantıklı bir şekilde aktarmaktadır.²⁵ Birde Mısırlıların Phoiniks adını verdikleri bir kuş vardır. Herodotos aslında bu kuşu kendisinin görmediğini bildirmektedir. Heliopolisliler bu kuşun beş yüz yılda bir ortaya çıktığını ve harika işler yaptığını anlatır. Fakat Herodotos bu anlatılanların kendisine hiç de inanılır gelmediğini vurgulama gereği duyar (§73). Özellikle kanatlı yılanlarla ilgili anlattıkları çok ilgi çekicidir. Onlar hakkında bilgi toplamak için Arabistan'da Buto denilen bir yere gider. Buradaki bir boğaza vardığı zaman abartılı olarak yılan kemikleri ve dişlerinden oluşan büyük bir yığın gördüğünü söyler ve şöyle devam eder: "rivayete göre, ilkbahar geldi mi, kanatlı yılanlar Arabistan'dan Mısır'a doğru uçarlar, buna karşılık bu boğazda onları bekleyen *ibis*'ler Mısır'a girmelerine engel olur ve onları öldürürler". Arabistanlılar Mısır'da *ibis*'in bu yüzden saygı gördüğünü bildirirler (§75).

Herodotos aslında burada gördüğü yılan kemiklerinden bahsetmekte ve başka bölümlerde yaptığı gibi sadece rivayeti aktarmakta, kanatlı yılanların gerçek olup olmadığı konusunda ise bir yorum yapmamaktadır. Ancak Herodotos'un bu sessizliği, bunların o dönemde Mısır ekolojisinin gerçek biyolojik canlıları olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Bazı tarihçiler bu paragrafın aslında çekirge sürülerine atf olduğunu savunurlarken,²⁶ bu durum, eğer gördükleri kanatlı yılanların kemikleriyse, Herodotos'un sözleriyle çelişmektedir. Aslında bazı kaynaklar uçan yılanlardan söz etmektedir (Kral James İncili, İsaiah 30:6). Bunun dışında MS XVII., XVIII. ve XIX. yy.'larda Kuzey Amerika'da bataklık bölgelerde kanatlı yılanlar gördüklerini iddia edenler olmuştur. Yine de kanatlı yılanların varlığı uydurma olabilir. Eğer değilse bile bu yılanların soyu tükenmiş olmalıdır. Bu hikâye Mısırlıların bu zararlı yılanları yok eden *ibis*'e olan saygılarını arttırmak için de uydurulmuş olabilir.

Herodotos Mısırlıların diğer geleneklerini anlattığı bölümlerde (§78-84) Yunanistan gelenekleriyle karşılaştırma yapmayı tercih etmektedir. Bu bağlamda, Fenike, Kıbrıs ve özellikle kendisinin de işittiği Yunanistan'da çağrılan Linos türküsünün Mısır kökenli olduğu yorumunu yapmaktadır (§79), çünkü Mısır'a gittiğinde Mısırlıların ilk kralı Menes'in erken ölen oğlu onuruna

²⁵ Daha sonra Mısır'da balıkların göçüyle ve taşıt gemilerinin yapımıyla ilgili olarak anlattıkları da detaylı, akıcı ve bire bir gözleme dayalı gözükmektedir (Herodotos, 2.93, 96).

²⁶ Hutchinson 1958, s.100-101.

söyletiği aynı türkünün Mısır'da daima var olduğunu keşfetmiştir. Mısır ve Lakedaimonlu Yunanlılar arasındaki bir başka benzer nokta da gençlerin yaşlılarla karşılaştıkları zaman yol vermeleri ve bir ihtiyar içeri girdiği zaman yerlerinden kalkmalarıdır. Ancak benzer olmayan noktaları da vurgulayarak tarafsız hareket edebilmekte, Mısırlılar Yunanlıların zıddına günaydın demek yerine sokaklarda eğilir ve ellerini dizlerine kadar indirirler demektir (§80). Yunanistan'da Orpheus ve Dionysos dinlerindeki yün giyme yasaklarının da Mısır'dan alınma olduğunu yazmaktadır (§81).

Daha sonra gerçekte Mısırlıların Yunan kültürünü etkilediği tezini doğrulama niyetine binaen, Mısırlıların Yunanlıların "hatta bir kelimeyle, kendilerinden başka hiçbir halkın" göreneklerini kabul etmediğini vurgulama gereği duyar. Mısırlılar bu bakımdan çok kapanıktırlar. Bir tek Thebai bölgesinde, Neapolis yakınındaki küçük Khemnis kenti bunun dışında kalır, zira bunların çok önceden Yunanlılarla yakınlığı olmuştur. Bu kentten olanlar efsanevi Yunan kahramanı Perseus'un kendilerine göründüğünü söylerler. Bunun üzerine Herodotos, buranın yerlilerine Perseus neden size görünür de başkalarına görünmez diye sorar. Onlar Perseus'un kendi kentlerinden olduğunu ve Yunanistan'a yerleştikten sonra anavatanı olan Khemnis'e geri dönerek kendi adına oyunlar tertip etmelerini istediğini bildirir (§91). Hakikaten de, eskiden Yukarı Mısır'ın dokuzuncu *nomos*'unda bulunan ve bugünkü yeri Akhmîm olarak lokalize edilen bu kentin o dönemde Yunanistan ile bağlantısı olduğu ve nüfusunun Yunan-Mısır kanının karışımından olduğu savunulmaktadır.²⁷

Herodotos 99. bölüme kadar Mısır coğrafyası, etnografyası ve kültürleri hakkında anlattıklarının genelde kendi yargıları ve gözlemleri olduğunu bildirmektedir. Parçalı anekdotlara yer verse de, genel anlamda tatmin edici bilgiler aktardığı 99. bölümden 182. bölüme kadar ise, tarihi alana, yani Mısır kralları ve geride bıraktıkları kalıntılara, eserlere geçiş yapmaktadır. Burada özellikle Mısır tapınak rahiplerinin anlattıklarını olduğu gibi aktaracağını ve bazen de kendi kişisel gözlemlerini ekleyeceğini bildirerek hafif bir usul değişikliği yapmaktadır.

Kendisi rahiplerin firavun Sesostris hakkında aktardığı bölümlere eklemeler yapma gereği duymuştur, ancak bunlar eleştiriye açıktır. Örneğin Sesostris'in Küçük Asya'dan Avrupa'ya geçtiğini ve burada İskitlerle Trakyalılara boyun eğdirdiğini iddia eder. Bunun ispatı onun diktirmiştir olduğu zafer anıtlarına buralarda rastlanmasıdır. Daha sonra Sesostris Kolkhis'den Phasis'e geçmiştir. Herodotos onun askerlerinin bir kolunun burada kaldığını ve

²⁷ Lloyd 1969, s.79, 86.

daha da ileri giderek Kolkhislilerin Mısırlı olduğunu ve bunu başkalarından da işittiğini iddia eder. Bunun birinci nedeni Kolkhislilerin Mısırlıları daha iyi hatırlıyor olmaları, ikincisi Mısırlılar gibi derilerinin kara ve saçlarının kıvrıkcık olması, üçüncüsü onlar gibi sünet olmaları ve sonuncusu da onlar gibi keteni aynı biçimde işlemeleridir. Ancak bu verilerden yola çıkarak Mısırlılar ile Kolkhisliler arasında kesin bir bağ kurmak zordur. Herodotos'un da belirttiği gibi antik kaynaklar sadece Kapadokya'dan Samsun'a kadar olan bölgenin bir zamanlar Suriyeliler (muhtemelen Yeni-Hititler) tarafından işgal edildiğini bildirir. Bunun yanında arkeolojik kanıtlar Kolkhis Uygurluğu'nun VIII. yy.'da ortaya çıktığını göstermektedir.

Herodotos Sesostris'in boyunduruğu altına aldığı ülkelerde diktirdiği sütunların çoğunun yok olduğunu, ancak bunlardan birisini Filistin Suriye'sinde kendi gözleriyle gördüğünü iddia eder. Aynı zamanda Sesostris'in biri Foça-Efes yolu üstünde, diğeri Sardeis'den İzmir'e giden yol üzerinde iki yerde kaya kabartması olduğunu öne sürer. Herodotos'unda belirttiği gibi, İzmir-Sardeis yolunda Karabel Geçidi'nde üzerinde Hitit hiyeroglif yazıtının bulunduğu bir kaya rölyefi bulunmaktadır.²⁸ Ancak Herodotos'un Hitit ve diğer Yakın Doğu Uygurlukları'na ait bütün hiyeroglif yazıları Mısır kökenli olarak algılamak gibi bir hataya düştüğu görölmektedir.²⁹ Aslında Karabel Geçidi'ndeki bu kaya kabartmasının, Hitit kralı IV. Tudhaliya'nın, XIII. yy.'ın geç döneminde, çağdaşı olan Mira kralı Tarkasnawa'ya ait olduğu ispatlanmış gözükmektedir.³⁰ Herodotos'un Filistin Suriye'sinde kendi gözleriyle gördüğünü iddia ettiği yazıtlar da Hitit hiyeroglifleri (Luwi yazıtları) olmalıydı.

Onun bu kaya kabartması üzerindeki yazıt hakkında açıklaması da gerçeği yansıtmamaktadır. Bu kaya kabartmalarının varlığından haberdardır, ancak bunu ve bilmediği halde üzerinde yazanları kendi tezini desteklemek için abartılı bir şekilde kullanmaktadır. Onun aslında bu kaya rölyeflerini görmediği, kulaktan duyduğu veya Efes'li Hipponaks gibi şairlerin eserlerini okuyarak öğrendiği savunulmaktadır.³¹ Kendisi de bunları gördüğüne dair bir cümle sarf etmemektedir. Hatta görenlerden bazalarına göre bunlar Asur kralı Memnon'un

²⁸ Hawkins 1998.

²⁹ West 1992, s.117-120.

³⁰ Hawkins 1998, s.1.

³¹ Armayor 1980, s.67 vd. Ancak Armayor'un bu kaya kabartmalarından birisinin İzmir-Salihli yolu üzerinde olmadığı yönündeki iddiasına dikkatle yaklaşmak gerekir. Kendisinin de belirttiği gibi (s.68), 1840 yılında keşfedildiğinde bu kaya kabartmasının 200 yarda aşığısında dereninin sol kenarında parçalanarak düşmüş bir kayanın üzerinde de ikincisi bulunmaktaydı. Aynı şekilde onun imkânsız olduğunu söylediği Foça'dan Efes'e uzanan antik yol üzerinde de eskiden böyle bir kaya kabartması olabilirdi. Bunun zaman içinde doğal nedenlerle yok olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.

heykelleridir der, fakat buna karşı çıkar. Belki de buna karşı çıktığı için üzerinde Mısır hiyerogliflerine benzeyen yazılar olan bu rölyefle Mısır'da fetihleri buralara kadar yayıldığını işittiği meşhur Sesostis arasında bir bağlantı kurma yoluna gitmiştir. Aslında Sesostis hikâyesiyle Herodotos'a Küçük Asya ve Suriye coğrafyasında gördüğü veya işittiği Mısır hiyeroglif yazılarına benzeyen ve bir türlü anlam veremediği yazıtların kime ait olduğunu açıklama fırsatı doğmuştur. Yanlışta olsa bu yazıtlara kendi mantığıyla bir açıklama getirme gereği duymuştur. Yürüttüğü mantık doğrudur. Ancak yanlış bilgi üzerine doğru bir mantık yürütmüştür.

Sonuçta, her ne kadar kendi imkânlarıyla açıklamaya çalışsa da ve bunlara kendisi de inansa da, Herodotos'un Mısır firavunu Sesostis hakkında yaptığı bazı yorumlar gerçeği yansıtmamaktadır. Mısırlıların kendilerinin de aslında, Sesostis ile ilgili anlattıkları efsanevi hikâyeler dikkate alındığında, Sesostis dönemi hakkındaki siyasi gelişmeleri tam anlamıyla bilmedikleri ve dönemini yarı efsanevi olarak kabul ettikleri görülmektedir. Bu bölümdeki son paragrafta Herodotos, ilginç bir şekilde Sesostis ile İskit seferine çıkan ve başarılı olamayan Pers kralı Dareios'un karşılaştırmasını yapmaktadır. Hephaistos rahibi kendisine Dareios'un zaferlerinin Sesostis ile ölçüştürülemeyeceğini söylemiştir. Bu göz önüne alındığında, rahiplerin bir zamanlar istilasına uğradıkları Perslere karşı duydukları nefretle Sesostis dönemini kasıtlı olarak abarttıkları söylenebilir. Herodotos da onlara uymuş, kendisinden çok önce yaşayan bu kral dönemi hakkında rahiplerin sözlü anlatımına bu kez inanmayı tercih etmiş ve kendi gözlemleriyle bunu doğrulamaya çalışmıştır. Bunun özel bir sebebi olmalıdır. Ne de olsa Herodotos da Halikarnassoslu bir Pers vatandaşıydı, ancak Pers baskısı altında ülkesinden uzak yerlerde yaşamını sürdürmek zorunda kalmıştı. Kendi vatandaşlarına kucak açan ve hayran kaldığı Mısır uygarlığının efsanevi firavunu Sesostis'i Pers kralı Dareios'a karşı övmek onun da işine gelmekteydi. Bunların yanında onun ülkeyi kanallarla donattığını ve ülkenin topraklarını eşit bir şekilde dağıtarak vergilendirdiğini, erozyon yüzünden toprak kaybına uğrayanların toprağını ölçtürerek telafi ettiğini, "sonradan Yunanistan'a geçmiş olan geometrinin kökeninin de bu olduğu"nu söylemektedir (§109). Herodotos'un aktardıklarına bakıldığında, dünyanın en eski halkının yapmış olduğu bu keşifler etkileyicidir.³² Ona göre, Yunanlılar da kendilerinden önce bu ilk keşifleri yapan Mısırlılara çok şey borçludurlar.

³² Bu keşifler arasında kehanet ocakları (§55-57), kehanet (§57.3), geçit törenleri (§58), horoskop (§82.1), geometri (§109.3), reenkarnasyon (§123.2-3), Demeter Gizemleri (§171.2-3) bulunmaktadır.

Herodotos daha sonra Mısır firavunlarından Proteus ile Homeros destanlarının başkarakterlerinden Helene'nin bir araya gelmesiyle ilgili rahiplerin aktardığı bir hikâyeye değinir. Rahiplere göre, Paris Sparta'dan Menelaus'un eği Helene'yi kaçırdıktan sonra yurduna doğru denize açılmıştır. Ege Denizi'ne vardıkları zaman ters rüzgârlar onları Mısır kıyılarına atmıştır. Yakalanmışlar ve Nil Nehri'nin ağız bölgesinin valisi Thonis bunları Proteus'a raporla bildirmiştir. Proteus Helene'nin eği Menelaus gelip alıncaya kadar yanında kalmasına ve Paris'in ülkeyi derhal terk etmesine karar vermiştir (§113-115). Rahipler Herodotos'a bu hikâyeyi Homeros'un da bildiğini, "ama herhalde anlattığı destana layık bulmamış olacak ki bunu bilerek küçümsediğini" söylerler. Herodotos rahiplerin aktardıkları hikâyelerin bazılarını mantıklı bulmamakta ve reddetmekte, bazen yorum yapmadan olduğu gibi aktarmakta ve bazen de kendi görüşleriyle desteklemektedir. Bu son olayı desteklemeyi tercih eder ve Paris'in hakikaten Mısır'dan geçtiğini ispatlamak için Homeros'un destanından alıntılar yapar. Bu alıntılardan hareketle, Paris'in en azından Suriye'de Sidon kentine uğradığının kesin olduğunu belirtir (§116).

Herodotos daha da ileri giderek rahiplere Homeros'un *Ilias* destanının gerçek olup olmadığını sorar. Bunun üzerine rahipler ona Menelaus ile ilgili hikâyeyi anlatırlar. Buna göre Akhalar Troia'yı ele geçirdiklerinde Helene'yi bulamazlar ve Mısır'da olduğu cevabını alırlar. Bunun üzerine Menelaus Mısır'a doğru yola çıkar ve onu geri alır. Rahiplerin anlattıkları göz şahitlerine ve yerel sözlü anlatıma dayanmaktadır (§119). Herodotos ta anlatılanları destekler ve "böylesine felaketler karşısında Priamos, başına yağın belalardan kurtulmak için, hatta kendi sevgilisi bile olsa, Helene'yi Yunanlılara verirdi" şeklinde bir mantık yürütür. Ona göre, en azından Priamos'un varisi Hektor kardeği için böyle bir riski göze alamazdı (§120).

Görüldüğü gibi Herodotos Homeros'un *Ilias* destanına inanmaktadır. Ayrıca Paris ve Helene'nin Mısır'a uğradığı konusunda, kendisinin de gerçek olduğuna inandığı farklı bir anlatımı olduğu halde, Homeros hakkında bir yargıda bulunarak onun buna destanında yer verme gereği duymadığını düşünmektedir. Herodotos aslında Homeros'un kendisi gibi çalıştığını, araştırma yaparak bilgi kazandığını ve zaman zaman da değişik anlatımlar arasından seçim yaptığını ima etmektedir. İkisi arasındaki farka gelince, Homeros, hikâyesinin daha gerçekçi olmasından çok destan şiirinin gereksinimlerine uygun bir seçim yapma gereği duymuştur.³³ Herodotos ise, Helene'nin teslim edilmemesini mantıklı bulmadığından böyle bir olayın tarihi olarak Troia Savaşı sırasında gerçekleşmiş olabileceği konusunda rahiplere

³³ Hunter 1982, s.54-5.

destek vermektedir. Bir anlamda Homeros'u edebi anlamda eleştirmekten çok onun tarihçiliğini sorunsallaştırıyor gözükmektedir.³⁴ Büyük olasılıkla Herodotos, destan şairlerinin erken Yunan tarihiyle ilgili verilerine güven duymadığı için Homeros ile böylesine bir fikir çatışmasını göze almıştır.³⁵

Herodotos, firavun Rhampsinitos dönemiyle ilgili bölümlerde (§121-123) de yine rahiplerin kendisine anlattıkları olayları aktarmaktadır. Bu bölümlerde ön plana çıkan hikâye, kralın çok görkemli bir gümüş hazinesine sahip olması ve bunun için yaptırdığı hazine odasından gün geçtikçe gümüşlerinin çalınmasıdır. Firavun hırsız bulmak için çeşitli yöntemler dener, fakat başarılı olamaz. En sonunda kızını genel eve koydurur ve kızından hırsız ortaya çıkarmak için ilişkiye girmeden önce insanlardan ömürlerinde yaptıkları en iyi ve en kötü şeyin ne olduğunu sorması ister. Herodotos bu noktada hikâyenin gelişimine müdahalede bulunur: “Ben buna pek inanmıyorum” demektedir (§121). Herodotos aynı zamanda yine rahiplerin anlattığı bu kralın Hades’e, yani cehenneme, inerek Demeter ile zar atması hadisesine de kuşkuyla yaklaşır ve şunu vurgulama gereği duyar: “Bu çeşit hikâyelere inanabilen bir kimse Mısırlıların hikâyelerine de inanabilir; ben buraya sadece çeşitli yerlerden dinlediklerimi aktarıyorum” deme gereği duyar. Görevi sözlü anlatımı kayda geçirmektir, bunlara inanıp inanmamak ise okuyucuya kalmıştır. Herodotos’un hiçbir zaman okuyucuya kendi doğrularını zorla kabul ettirme sevdasında olmadığı, tutarlı bir şekilde ikinci tekil şahsı kullanarak cümlelerini kurarken, “Ben buna inanıyorum, sen de şuna inanabilirsin” şeklinde bir yaklaşım sergilediği, böylelikle okuyucularının farklı görüşlere sahip olmasına ve kendileri doğru olduğuna inandıkları sonuçlara ulaşmalarına müsaade ettiği görülmektedir³⁶. Yine de Mısır ile ilgili inandığı keşifleri araya sıkıştırmaktan geri kalmaz. Cehenneme egemen olan tanrıların Demeter ve Dionysos, insan ruhunun ölümsüz, yani reenkarnasyon olduğunu ilk söyleyenler de Mısırlılar’dır. Hatta ona göre bazı Yunanlılar bu inanışları kullanarak kendilerininmiş gibi göstermişlerdir (§123).

Herodotos daha sonra firavun Mykerinos ile ilgili kendisine aktarılan bölümlerde (§131-135) bu kralın çok sevgili, fakat erken yaşta ölen kızını görülmedik şekilde gömdürme hevesine kapıldığını ve ağaçtan bir inek yaptırılarak kızının ölüsünü bunun içine koydurduğunu aktarır. Bu inek Sais’teki kral sarayının pek şatafatlı odasının ortasında durmaktadır. Herodotos bunu Sais’ten geçerken gözleriyle gördüğünü söyler. Ayrıca başka bir odada yirmi kadar çıplak kadın heykelini de gözleriyle gördüğünü bildirir. Sais

³⁴ Neville 1977, s.4.

³⁵ Hunter 1982, s.60.

³⁶ Lateiner 1989, s.31.

rahipleri bunların Mykerinos'un haremî olduklarına inanır. Bu heykeller elleri kesilmiş gibi durmaktadır. Başka bir hikâyeye göre, Mykerinos kendi öz kızına aşık olmuş ve onu zorla almıştır. Bunun üzerine çocuk kendini asmıştır, kızın annesi de kızını babasına teslim eden halayıklarının ellerini kestirmiştir. Canlıyken uğradıkları bu cezayı sürekli çekmeleri için heykellerini yaptırmıştır.

Herodotos'a kalırsa bunların hepsi masaldır. "Hele heykellerin elleri için söylenenler. Eller zamanın etkisiyle kopup düşmüşler ve heykellerin ayakucunda durmaktadırlar. Bunu oradan geçerken kendi gözlerimle gördüm" demektedir (§131). Mykerinos'un kızının ölüsünü içine koyduğu söylenen tahtadan ineğin şekli ve biçimiyle ilgili anlattığı çok ince detaylar, Herodotos'un hakikaten bu ineği gördüğünü doğrular niteliktedir (§132). Mykerinos ölünce babasınınkinden daha küçük bir piramit bırakmıştır. Bazı Yunanlılar bu piramidi aslen Trakyalı olan *hetaira* (zenginlere hizmet eden fahişe) Rhodopis'e mal etmektedirler. Herodotos bu konuda yanlış bilgi veren Yunan söylencesini de doğrulama gereği duymaktadır. Mısır'a köle olarak gelen, sonra azat edilen bu kadının alımlı olduğunu ve büyük bir servet biriktirdiğini kabul eder, ancak ona göre bu kadının servetinin on kat değerindeki bir piramidi inşa etmesi imkânsızdır. Bu durumda piramidi ona mal etmek aşırı bir abartma olur. Herodotos'un vurguladığı ikinci nokta da Rhodopis'in çok daha sonra aslında firavun Amasis zamanında yaşadığı gerçeğidir. O bu zamanda servetinin onda biriyle demir çubuklar yaptırarak Delphoi Tapınağı'na sunu göndermiş ve ünü bütün Yunanistan'a yayılmıştır (§135).³⁷

141. bölümden 147. bölüme kadar rahip firavun Sethos dönemi anlatılmaktadır. Herodotos Mısırlılardan ve Mısırlı rahiplerden öğrendiğine göre ilk yöneticiden bu Hephaistos rahibinin firavun olduğu döneme kadar 11.340 sene geçtiğini, yanlışta olsa, hesaplama çabası içine girmektedir.³⁸ Bu dönem boyunca Mısır'da hiçbir tanrının insan kılığında görünmediğini onlardan öğrendiğini söyler. Bu arada kendisinden önce yaşamış Yunan tarihçisi ve coğrafyacısı Hekataios'un kendi soy zincirini açıkladığı ve 16. basamaktaki atasını tanrı olarak gösterdiğini açıklar. Herodotos burada kendisi için böyle bir soy arama uğraşı içine girmez, hatta bunu reddeder. Thebai'deki Zeus rahipleri, kendilerinden önce babadan oğula geçen atalarının görkemli statülerini göstererek, bunların ne tanrı ne de mitolojik bir kahraman olduğunu ilan etmişlerdir. Herodotos bu yerel Mısır sözlü anlatımına inanır, Hekataios'un iddiasıyla karşılaştırma yaparak, onun bir insanın tanrıdan inebileceği üzerine

³⁷ Herodotos ta geçen Rhodopis hikâyesinin tarihi niteliği hakkında bk., Demir 2010.

³⁸ How-Wells 1912, s.236.

söylediklerinin inandırıcı olmadığını ve Mısır'daki kendi kişisel gözlemleriyle bunu doğruladığını açıklar.

Herodotos, 144. bölümde Yunanlıların tanrı isimlerini Mısır'dan aldıkları hakkında 43. ve 44. bölümlerde başlatmış olduğu tartışmaya geri döner ve Yunanlıların kendi genç tanrılarının soy kütüğü hakkındaki yanlış inancını doğrulama gereği duyar. Yunanistan'da Herakles, Dionysos ve Pan en genç tanrılar olarak sayılırlar. Ancak yılları titizlikle sayan ve olayların yazılı kayıtlarını tutup koruyan Mısırlılara göre Pan birinci, Herakles ikinci ve Dionysos üçüncü kuşakta yer alır. Burada her iki gelenek arasındaki kronolojik ayrılıkta okuyucu hangisini doğru görüyorsa onu kabul eder diyerek bir anlamda önce tarafsızlığını ortaya koyar, fakat daha sonra bu iki çelişkiyi kendi kafasında çözümleyerek kendisine doğru gözüken Mısır kaynaklarının yanında yerini alır. Herodotos'a göre, Yunanlılar bu tanrıların adlarını Mısırlılardan öbür tanrıların adları ve şahsiyetlerinden daha sonra öğrenmişlerdir ve "bu adları öğrendikten sonradır ki onları yaşatmış ve bir soy kütüğü tertipleyebilmişlerdir (§146)".³⁹ Herodotos'un Mısır kaynaklarını desteklemesi doğal gözükmektedir, zira Mısırlılar Yunanlılardan çok daha önce kendi tarihlerini yazıya geçirmeye başlamışlardır. Hurri kökenli Kumarbi Efsanesi'nin Herodotos'tan önce yaşamış Yunan yazarlarından Hesiodos'un *Theogonia* (Tanrıların Doğuşu) adlı eserine esin kaynağı olduğu bilinmektedir. Benzer şekilde Yunan dini ve mitolojisinin de Mısır'dan etkilenmiş olması çok doğaldır.

Herodotos, daha sonra 147. bölümden itibaren nasıl üslup değişikliği yaptığını şöyle ifade eder: "Mısır kaynaklarından aldıklarımı anlattım. Bir de bu ülke üzerine başkalarından edinilebilen ve Mısırlıların da doğrudur dedikleri ayrıntılar var ki şimdi de onları vereceğim ve bunlara kendi birkaç gözlemimi de katacağım". Yani buradan itibaren eserini anlatırken artık Mısır dışından, fakat Mısır kaynaklarıyla uyumlu olan özellikle Yunan kaynakları ile diğer kaynaklara da yer verme gereğini duyar. Bu bağlamda Sais hanedanı I. Psammetikhos'un Mısır'daki taht mücadelesinde kapılarını İonialı ve Karialı paralı askerlere açması önemli bir yer tutar. Herodotos şöyle aktarır: "Kendisine yardım eden İonialılarla Karialılara Psammetikos Nil'in iki yakasında sıralanmış, birbiri karşısına düşen ve Nil'le ayrılan topraklar verdi. Bunlara 'kamplar' adı verilmiştir. Bu topraklardan gayrı, daha ne söz vermişse hepsini yerine getirdi. Onlara, Yunan dilini öğrensinler diye Mısırlı çocukları emanet etti. Bugün Mısır'da bulunan tercümanlar, o zaman Yunan dilini öğrenmiş olan bu çocukların torunlarıdır. Onlara verilen yerler Nil'in Pelusion ağzı üzerindeki Bubastis'in az aşağısına düşer ve deniz kıyısıdır, İonialılar ve Karialılar burada

³⁹ Bu konudaki yorumlar için bk., Lloyd 1988, s.203-5.

uzun süre oturmuşlardır. Sonradan firavun Amasis onları buradan Memphis'e aldırmiş ve Mısırlılara karşı kendini korumak için bunlardan bir birlik kurmuştur. Onların Mısır'a yerleşmeleri sayesinde ki biz, onlarla ilişki kurmuş olan diğer Yunanlılar ile firavun Psammetikhos zamanında ve ondan sonra gelen krallar zamanında Mısır'da neler olup bittiğini tam tamına öğrenebiliyoruz. Gerçekten bunlar, başka dil konuşup da Mısır'a girebilen ilk halktır. Sonradan ayrıldıkları topraklar ben oradan geçtiğimde gene o halleriyle duruyorlardı, gemilerini karaya çektikleri yerler ve evlerinin yıkıntıları belliydi (§154)".

Lydia kralı Gyges'in de katkısıyla yaklaşık 30.000 Kariyalı ve İoniali'nın Mısır'da taht mücadelesi veren I. Psammetikhos'a 664 yılı civarında yardıma gönderildiği tahmin edilmektedir. Mısır firavunları Sais Hanedanlığı boyunca (ca.664-ca.525) özellikle Kariyalı paralı askerlerden çok iyi faydalanmışlardır. Antik medeniyetin beşığı Mısır, fazla nüfustan da kaynaklanan ekonomik problemlerle karşı karşıya kalan Batı Anadolu Yunanlıları ve yerel kavimleri için iş imkânı sağlayan bir cazibe merkezi haline gelmiştir.⁴⁰ Bu dönemde Kariyalı askerler Abu Simbel Tapınağı'na genelde isimlerden oluşan ve nereli olduklarını belirten grafitiler bırakmışlar, bunlar da günümüze kadar gelmiştir. Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda da Mısır'da Kariyalıların varlığı kanıtlanmaktadır.⁴¹ Herodotos'a karşı, Mısır'da dil bilmeden bir turist gibi nasıl oluyor da bu kadar bilgiye sahip olduğu konusunda, eleştiriler olmuştur. Bunun yanıtı yukarıdaki paragrafta yatmaktadır. Kendisi de Kariyalı olan Herodotos'un vatandaşları bu ülkeye VII. yy.'ın ikinci yarısından itibaren gelmeye başlamıştır. Herodotos Mısır'a geldiğinde yabancılık çekmemiş ve kendi vatandaşlarını tercüman olarak kullanmıştır. Bunlar en azından I. Psammetikhos döneminden sonraki gelişmeleri daha doğru bir şekilde Herodotos'a aktarmaya başlamışlardır. Bu sebepten dolayı Herodotos, I. Psammetikhos döneminden firavun Amasis'in iktidarına kadar geçen bölümlerde, daha mantıklı ve tarihi bir anlatıma yer vermektedir.

Ahlaki ve felsefi unsurların daha arka planda kaldığı bu bölümlerde, anlattığı kıssalar da artık mantık açısından kabul edilebilir hale gelmektedir.

⁴⁰ Demir 2006, s.72-4.

⁴¹ Cook 1937, s.227-237; Emery 1970. Herodotos'un Mısır'daki doğru olarak gözlemlediği yapılar arasında Sais'te Mykerinos ailesinin anıtları (§129 vd), Amasis'in yapıtları (§175); Memphis yakınında Piramitler (§101.2, 125-127, 134, 136, 149), Labirent ve Moeris Gölü (§148-149) sayılabilir (How-Wells 1912, s.29-30). Arkeolojinin MS XIX. yy.'dan itibaren Mısır, İran ve Orta Doğu'nun geri kalanına yayılmasıyla birlikte, Herodotos'un anlattıklarını destekleyen deliller de yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır (Ascherson 1996, s.51-8; Hart 1982, s.163; Evans 1982, s.165-6; Carpenter 1957, s.176-7).

Örnek olarak şu bölümü aktarmak yeterlidir: Amasis'in "sayısız malı mülkü arasında bir de altın leğen vardı, her toplantıda kendisi ve konukları bu leğenin içinde ayaklarını yıkarlardı. Leğeni kırdırıp bu altınla bir tanrı heykeli yaptırttı ve kentin en uygun yerine koydurttu; heykelin önünden geçen Mısırlıları topladı ve onlara bu tanrı heykelinin eskiden ayak yıkama leğeni olduğunu söyledi... kendi kişisel alın yazısı da bu leğene benziyordu; eskiden şüphesiz gölgede kalmış bir hemşerileriydi, ama şimdi kral olmuştu... (§172)". Herodotos, burada olduğu gibi, genelde yapısal anlamda büyüklük ve küçüklük kavramına önem vermektedir.⁴² İnsanın dışında bir kontrolle bir zamanlar görkemli olan kentler veya daha geniş anlamda imparatorluklar zamanla görkemini ve gücünü yitirirken görkemsiz, küçük olanlar da zamanla güçlenmektedir. Bu durum insanoğlu için de geçerlidir. İnsanoğlunun mutluluğunun ve mutsuzluğunun sürekli olmadığını anlaşılması gerekmektedir.⁴³ Bu bölümlerdeki özellikle eserinin inanılmaz ve yanlış olduğu bariz olan paragraflarında onun satırlarından gerçekçi olduğuna işaret eden iğneleyici söz veya istihzâ akmaktadır. Hatta yeri geldiğinde Mısır kaynaklarını da şöyle sorgulamaktadır: "Mısırlılar bu adanın [Khemnis] yüzdüğünü söylerler. Doğrusu ben ne yüzdüğünü, ne de yer değiştirdiğini gördüm ve bir adanın gerçekten yüzebileceğini işittiğim zaman, şaşırđım kaldım... (§156)".

Sonuç

Herodotos coğrafi, etnografik, kültürel ve tarihsel anlatım olarak Yunanistan ana karasının dışına çıkmasını bilen, döneminin evrensel bakış açısına sahip bir tarihçiydi. Bu bağlamda kendinden önce yazan Yunan şairleri, hikâye yazarları ve hatta çağdaşı olan Yunan tragedya yazarları tarafından aktarılan efsane ve mitolojiye dayalı sözlü anlatımın dışına çıkmaya çabalamıştır. Maksudı uygarlık ve keşiflerin beşiğı olduğu söylenen Mısır'da, kazandığı gerçek bilgi ışığında, hem eserini genişletmek hem de Yunan kaynaklarıyla karşılaştırma yapma fırsatı bulmak olmuştur. Bunun için Mısır'a seyahat etmiştir. Mısırlı rahiplerden, yerlilerden ve çok eskiye giden Mısır arşivi ve tapınak yazıtlarından elde ettiği bilgilerin, Mısır'da seyyah olarak gözlemlediğı yapılar, heykeller, mimarî kalıntılar, coğrafya, jeoloji ve gelenekleriyle karşılaştırmasını yapmıştır. I. Psammetikhos dönemiyle beraber Yunan kaynaklarını da kullanma fırsatına erişmiştir. Burada Yunan ve Mısır kaynaklarının (Yunan ve Mısır din adamlarının anlattıklarının) yan yana olmasından kaynaklanan kronolojik ve diğeri tezatları görmüş, bunları kendi

⁴² Hornblower 1987, s.31-2.

⁴³ 1.5.4.

gözlemleriyle de çözmeye teşebbüs etmiştir. Yeri geldiğinde özellikle erken Mısır tarihiyle ilgili kendisine aktarılan bazı rivayetleri yorum yapmadan olduğu gibi aktarmış, bazılarını, bir kısmı günümüz bilimsel koşullarında yanlış olduğu anlaşılrsa da, kendisinin doğru olduğuna inandığı gözlem ve yorumlarıyla desteklemiş, bazen de kesinlikle reddetmiştir. Mısır ve Yunan anlatımlarını ince eleyip sık dokuduğu ve gerektiğinde bakış açısını değiştirerek genelde Yunan olanı eleştirdiği görölmektedir. Böylelikle Mısır'ın uygarlık ve keşiflerin beşdiği olduğuna dair inancı törpülenmiştir.

Dolayısıyla, Herodotos'un değişik kaynaklar ve kendi gözlemleri sayesinde en azından Mısır'la ilgili olarak tarihi mitolojiden ayırma teşebbüsü içinde olduğunu ve bu konuda güvenilir, eleştirilere karşı koyan yeni tarihi gerçeklere imza atmaya çabaladığı söylenebilir. Mısır'la ilgili olarak nerelere seyahat ettiği, ne gördüğu, delil olarak neyi kabul ettiği, neyi reddettiği ve niçin reddettiği, nasıl mantık yürüttüğu ve sonuca nasıl ulaştığı konusunda daha açık görünmektedir. Yunanlılar Herodotos'un yazmış olduğu eser sayesinde kapılarını, ön yargılı bir şekilde barbar olarak düşündükleri dünyaya açmışlardır. Barbar olarak düşündükleri insanların da yararlı yönlerini görerek, kendilerini sorgulamaya başlamışlar, kendi gerçekleri veya yalanlarıyla yüzleşmeye gitmişler, örneğin aslında Mısırlıların kendilerinden çok daha üstün ve köklü bir medeniyete sahip olduklarını görmüşlerdir. Bu gerçeklerle yüzleşmek istemeyenler, özellikle Yunan milliyetçisi meslektaşları da, haksız bir şekilde Herodotos'u yalancılıkla suçlamaya devam etmiştir.

KAYNAKÇA

A. Antik Kaynaklar

- Adler 1928-38 A. Adler (Editör), *Suidae Lexicon*, vols. 1-5, Leipzig.
- Butler 1952 S. Butler (İngilizce Tercüme), *The Iliad*, Chicago.
- De Plinval 1959 G. De Plinval, *M. Tullius Cicero. De Legibus*, Paris. Belles Lettres.
- Falconer 1923 W. A. Falconer (İngilizce Tercüme), *Cicero: De Senectute De Amicitia De Divinatione*, Cambridge, Harvard University Press.
- Freese 1926 J. H. Freese (İngilizce Tercüme), *Aristotle in 23 Volumes*, Cambridge, Harvard University Press.
- Fyfe 1932 W. H. Fyfe (İngilizce Tercüme), *Aristotle in 23 Volumes*, Cambridge, Harvard University Press.
- Goodwin 1878 W. W. Goodwin (Düzeltilme ve Revizyon), *Plutarch's Morals*, 5 Cilt, Boston.
- Jones 1924 H. L. Jones (Editör), *The Geography of Strabo*, Cambridge.
- Murray 1919 A. T. Murray (İngilizce Tercüme), *Homer. The Odyssey in two volumes*, Cambridge, Harvard University Press.
- Ökmen 1991 M. Ökmen (Türkçe Tercüme), *Herodot Tarihi*, İstanbul.
- Usener 1899 H. Usener, *Dionysii Halicarnasei Quae Exstant, Volumen Quintum. Opsuculorum, Volumen Prius. Dionysius of Halicarnassus*, Leipzig.
- Zetzel 2003 J. E. G. Zetzel (Notlar ve Takdimle Birlikte İngilizce Tercüme), *Cicero, On the Commonwealth and On the Laws*, Cambridge University Press.
- Wilkins 1902-1903 A. S (Editör), *M. Tulli Ciceronis Rhetorica I-II*, Oxford.
- Whiston 1895 W (İngilizce Tercüme), *The Works of Flavius Josephus*, A. M. Auburn and Buffalo, John E. Beardsley.

B. Modern Literatür

- Armayer 1980 O. K. Armayer, "Herodotus' Autopsy of Thrace, Colchis, Inland Asia Minor, and the Levant", *Harvard Studies in Classical Philology*, 84, s.51-74.
- Ascherson 1996 N. Ascherson, *Black Sea*, London.
- Brown 1965 T. S. Brown, "Herodotus Speculates about Egypt", *American Journal of Philology*, 86 (1), s.60-76.
- Carpenter 1957 R. Carpenter, "Houses Built of Salt", *American Journal of Archaeology*, 61 (2), s.176-177.
- Demir 2006 M. Demir, "Karyalıların Bazı Askeri Donanımı Keşfetmeleri", *Olba*, 13, s.55-84.
- Demir 2010 M. Demir, "Antik Yunan Kaynaklarında Bir Hetaira: Rhodopis" içinde: *21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar: Değişim ve Güçlenme*, Cilt 5, Editörler: F. Ç. Döşkaya ve diğerleri, İzmir, s.130-143.
- Emery 1970 W. B. Emery, "Preliminary Report on the Excavations at North Saqqâra, 1968-9", *Journal of Egyptian Archaeology*, 56, s.5-20.
- Evans 1982 J. A. S. Evans, *Herodotus*, Boston.
- Fehling 1971 D. Fehling, *Die Quellenangaben bei Herodot*, Berlin.
- Fowler 1996 R. L. Fowler, "Herodotus and His Contemporaries", *Journal of Hellenic Studies*, 116, s.62-87.
- Fritz 1967 K. von. Fritz, *Die griechische Geschichtsschreibung I*, Berlin.
- Glover 1924 T. R. Glover, *Herodotus*, New York.
- Griffiths 1976 J. G. Griffiths, "Review: The Idealization of Egypt in Greek Literature", *Classical Review*, 26 (1), s.56-57.
- Hart 1982 J. Hart, *Herodotus and Greek History*, New York.
- Hawkins, J.K., (1998), "Tarkasnawa King of Mira: 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel", *Anatolian Studies*, 48, s.1-38.
- Hornblower 1987 S. Hornblower, *Thucydides*, Baltimore.
- How-Wells 1912 W.W. How and J. Wells, *A Commentary on Herodotus I*, Oxford.
- Hunter 1982 V. J. Hunter, *Past and Present in Herodotus and Thucydides*, Princeton.

Muzaffer Demir

- Hutchinson 1958 R. W. Hutchinson, "Flying snakes of Arabia", *The Classical Quarterly*, 8 (1/2), s.100-101.
- Jacoby 1957 F. Jacoby, (1957, ed.), *Die Fragmente der Griechischen Historiker*, 17 Vols, Leiden.
- Lateiner 1989 D. Lateiner, *The Historical Method of Herodotus*, Toronto.
- Lister 1979 R. P. Lister, *The Travels of Herodotus*, New York.
- Lloyd 1969 A. B. Lloyd, "Perseus and Chemnis (Herodotus II 91)", *Journal of Hellenic Studies*, 89, s.79-86.
- Lloyd 1976 A. B. Lloyd, *Herodotus, Book II. Introduction, Commentary 1-98*, Leiden: Brill.
- Lloyd 1988 A. B. Lloyd, *Herodotus, Book II. Commentary 99-182*, Leiden: Brill.
- Marincola 1997 J. Marincola, *Authority and Tradition in Ancient Historiography*, Cambridge.
- Momigliano 1958 A. Momigliano, "The Place of Herodotus in the History of Historiography", *History* 43, s.1-13.
- Neville 1977 J. W. Neville, "Herodotus on the Trojan War", *Greece and Rome*, 24, s.3-12.
- Romm 1998 J. Romm, *Herodotus*, London.
- Sayce 1883 A. H. Sayce, *The Ancient Empires of the East, Herodotus I-III*, London.
- Spielberg 1928 W. Spielberg, et al., *The Credibility of Herodotus' Account of Egypt*, Oxford.
- Thomas 2000 R. Thomas, *Herodotus in Context; Ethnography, Science and the Art of Persuasion*, Cambridge.
- Waters 1985 K. H. Waters, *Herodotus the Historian: His Problems, Methods, and Originality*, Norman.
- West 1992 S. West, "Sesostris' Stelae (Herodotus 2.102-106)", *Historia*, 41, 117-20.
- Wiedemann 1890 A. Wiedemann, *Ausführliches Kommentar zu Herodots zweites Buch*, Leipzig.

Muzaffer Demir